

ЩЕБЕТЮК

Наталія Борисівна,

канд. іст. наук, докторант
Інституту історії аграрної науки,
освіти і техніки ННСГБ НААН
(м. Київ)

ПРОБЛЕМИ ПІДВИЩЕННЯ УРОЖАЙНОСТІ ЗЕРНОВИХ КУЛЬТУР В УСРР НА IV ПЛЕНУМІ ВУАСГН (1932)

На основі історико-наукового аналізу висвітлено процес пошуку раціональних шляхів вирішення основних проблем сільськогосподарської галузі на початку 30-х рр. ХХ ст. Одним з найважливіших завдань було отримання сталих високих урожаїв сільськогосподарських культур. Проведення IV пленуму Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук сприяло активізації у прийнятті конкретних заходів щодо підвищення урожайності зернових культур. Задеклароване у резолюціях пленуму використання доцільних сівозмін, сортозаміни, впорядкованого районування сортів зернових культур та методів знешкодження бур'янів і шкідників впроваджувалося безпосередньо у практику господарств під методичним керівництвом науково-дослідних установ мережі ВУАСГН.

Ключові слова: сільське господарство, зернові культури, збереження, посіви, урожайність.

На основаних историко-научного анализа раскрыт процесс поиска рациональных путей решения основных проблем сельскохозяйственной отрасли в начале 30-х гг. ХХ в. Одной из важнейших задач было получение устойчивых высоких урожаев сельскохозяйственных культур. Проведение IV пленума Всеукраинской академии сельскохозяйственных наук способствовало активизации в принятии конкретных мер по повышению урожайности зерновых культур. Задекларированное в резолюциях пленума использования целесообразных севооборотов, сортозамены, упорядоченного районирования сортов зерновых культур и методов обезвреживания сорняков и вредителей внедрялось непосредственно в практику хозяйств под методическим руководством научно-исследовательских учреждений сети ВУАСГН.

Ключевые слова: сельское хозяйство, зерновые культуры, сохранение, посевы, урожайность.

On the basis of historical and scientific analysis the process of search of rational ways of decision of the main problems of agricultural industry is reflected at the beginning of 30th of XX century. One of major tasks there was a receipt of permanent high harvests of agricultural cultures. Realization of fourth plenum of the All-Ukrainian Academy of Agricultural Sciences was favorable to activation in accepting of concrete measures in relation to the increase of the productivity of grain-crops. The using of expedient crop rotations, variety change, well-organized districting of varieties of grain-crops and methods of rendering of weeds and pests adopted directly in practice of economies under methodical guidance of research establishments of network of AUAAS is declared in resolutions of plenum.

Keywords: agriculture, grain-crops, safekeeping, sowing, productivity.

Історія еволюційного поступу сільськогосподарської науки в Україні наприкінці 20-х – початку 30 рр. XX ст. певною мірою вже отримала висвітлення в науковій літературі, але наразі це не зменшує запиту на системний аналіз, а, відповідно, й переосмислення реформаційного досвіду минулого. Сільськогосподарська наука в Україні на початку 30-х рр. XX ст. набула чітко визначених орієнтирів подальшого розвитку. Активне розгортання діяльності академічної науково-організаційної структури сприяло виокремленню найактуальніших проблем галузевого дослідництва та активізувало діяльність мережі науково-дослідних установ, спрямованої на вирішення реальних запитів сільськогосподарської галузі.

Згідно з постановою № 154 РНК УСРР від 22 травня 1931 р. «Про організацію Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук» [1], однією із керівних ланок в організації роботи мережі науково-дослідних установ сільськогосподарської галузі стали періодичні пленуми Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук (ВУАСГН). Упродовж 1931–1932 рр. відбулось п'ять скликань пленумів. Із них на перших трьох пленумах Академії розглядалися організаційні, функціональні і методичні питання, а також проблеми, пов'язані із плануванням науково-дослідної роботи. Подальші зібрання скликалися задля обговорення й прийняття відповідних рішень щодо найактуальніших проблем сільського господарства. Так, IV пленум ВУАСГН проходив 20–25 жовтня 1932 р. в м. Одесі і розглянув питання підвищення урожайності сільськогосподарських культур та організації праці в зернових господарствах [2]. Не випадково місцем проведення форуму став південний регіон, один з основних

зернових районів УСРР. Саме тут гостро стояли питання розробки заходів проти посухи, бур'янів, шкідників та використання іригаційних заходів.

При відкритті пленуму президент ВУАСГН О.Н. Соколовський наголосив на чергових завданнях сільськогосподарської науки, вказав на важливість проведення пленуму в переддень початку виконання другого п'ятирічного плану розвитку народного господарства УСРР. Віце-президент А.М. Сліпанський зробив загальний огляд про діяльність Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук. Зокрема, вчений зазначив, що діє вона вже 1,5 роки, об'єднує 8 всесоюзних і 15 республіканських науково-дослідних інститутів, 10 всеукраїнських наукових станцій та близько 400 опорних пунктів. Підготовка наукових кадрів відбувалася за участю близько 150 працівників з сільськогосподарського виробництва, які «...стануть запорукою тому, що Академія не буде відриватися від практичного життя» [2, с. 82]. А.М. Сліпанський охарактеризував процес інтенсифікації сільського господарства як розвиток і поєднання механізації, хімізації та агротехніки з її провідною ланкою – сівозміною. Під зерновими культурами в Україні перебувало 19 млн. га посівної площі, з них під озимими культурами 10,6 млн. га з перспективою збільшення посівної площі під зернові [2, с. 83].

У своїх виступах учасники IV пленуму ВУАСГН надали деяку інформацію щодо сільського господарства одеського регіону. Зокрема, станом на 1932 р. на Одещині було колективізовано 90 відсотків господарств, діяло близько 97 МТС за наявності 7,5 тисяч тракторів та ін. [2, с. 81] З огляду на те, що у регіоні вирощувалося 28 відсотків пшениці від загальнореспубліканського обсягу, керівники області звернулися з проханням до ВУАСГН щодо допомоги в питаннях підвищення врожайності зернового господарства, організаційного зміцнення колгоспів тощо. Через низку природно-історичних умов Одеська область найбільше потерпала від посухи з року в рік і тому найбільше потребувала впровадження агрокультурних та агротехнічних заходів (меліоративних, гідромеліоративних, лісомеліоративних). Піднімалося також питання сільськогосподарського використання Олешківських пісків. Очікували рекомендаційних вказівок від ВУАСГН щодо організації та використання

природних енергетичних ресурсів водного господарства, особливо Придністров'я, басейна Бугу, Дніпра, Інгульця та інших басейнів області.

Наступне важливе питання пов'язувалося із низьким технічно-виробничим рівнем сільського господарства. Незважаючи на введення агрономативів майже з усіх сільськогосподарських культур, все ж агротехніка залишалася на низькому рівні. Здійснювалися лише безсистемні спроби запровадження сівозмін. Планувалося, що озимий посів 1933 р. започаткує заплановану в області систему сівозмін. Не розв'язаним залишалося питання визначення спеціалізації області, яка була не лише зерною, але вирощувала також бавовник, цукровий буряк. Також господарники очікували допомоги від ВУАСГН і щодо розробки заходів протидії бур'янам.

Загалом, регламент роботи пленуму певною мірою охоплював усю сукупність питань, пов'язаних з головними завданнями зернового господарства України. З доповідями виступили представники наукових кіл І.М. Дрозденко («Розвиток зернового господарства України та підвищення врожайності»), П.К. Редько («Підсумки та план сортозаміни зерно культур») та В.К. Кислий («План хімізації та удобрення зернових культур») та ін. Працювало декілька секцій – агротехніки та механізації, економічна секція, селекційна та секція агролісомеліоративних заходів в умовах зернового господарства [3]. Було заслухано близько 30 доповідей, основні тези яких стосувалися розвитку зернового господарства та шляхів підвищення врожайності. Називалися фактори, що спричинили уповільнення процесу сортозаміни, зокрема такими вважалися відсутність конвеєрного насінневого виробництва від еліти до господарських посівів; невикористання при сортозаміні високоякісного в сортовому відношенні насіння Бурякотресту; нерівномірне розміщення насінневих господарств та репродукції відповідних сортів, що спричиняло великі перекидання посівного матеріалу з одного району в інші. Крім того, мали місце часті випадки низької за якістю репродукції сортового насінневого матеріалу, низька урожайність у насінних господарствах порівняно з плановими завданнями та недостатнє організаційне керівництво насінневим виробництвом з боку Укрсоюзнасінневода. Серед недоліків роботи щодо районування сортів на

пленумі названо ряд важливих аспектів [4]. Зокрема, йшлося про рекомендацію окремих сортів для великих районів без достатнього їх вивчення (озима пшениця на підставі 2–3 річних даних в рідкій сітці), недостатнє організаційне й програмне поєднання роботи Сортосіток НКЗС УСРР з ВУАСГН, а також встановлення для сортозаміни гостродефіцитних за наявності насіння сортів. Не використовувалися матеріали оцінки сортів виробничими організаціями.

З підведенням підсумків роботи пленуму до учасників звернувся А.М. Сліпанський. Найперше, з метою підвищення рівня урожайності зернових культур, виокремив два напрями діяльності – зміцнити господарчі форми і скласти планові завдання сільськогосподарському виробництву з урахуванням існуючих потреб галузі. Планування передбачалося цілком реальним з урахуванням енергонасиченості, організації праці та подальшого удосконалення агротехніки. До факторів, що могли вплинути на підвищення урожайності належав людський фактор, тобто врахування людських ресурсів, зацікавленості і стимулювання праці. Також організація повного використання засобів виробництва, обґрунтоване розміщення планових завдань щодо території, тобто спеціалізація. Розгортання роботи стосовно розробки заходів проти бур'янів передбачало створення спеціальної хімічної промисловості для потреб сільського господарства. У напрямі механізації планувалось визначити норми праці та експлуатації техніки, питання ремонтних майстерень та ін.

Спрямовуючим фактором усього процесу стало правильне розміщення завдань щодо спеціалізації провідних галузей сільського господарства. Пленум розробив обласні та районні карти розміщення зернових культур в Україні. Визначив головні аспекти проблеми підвищення урожайності, це – сівозміна, сортозаміна, хімізація, розробка заходів проти бур'янів, шкідників та хвороб зернових культур, механізація процесів, яровизація. Затвердив типові схеми для розробки на їхній основі конкретних сівозмін окремим господарствам з урахуванням особливостей. В основу типових схем сівозмін закладалися фактори: розміщення планових народногосподарських завдань з усіх культур у межах запроектованих сівозмін; добір найкращих попередників та запровадження угноєння для основної культури з метою забезпечення для неї

великих та сталих врожаїв; рівномірне використання енергетичної бази та організованої праці; короткостроковість та гнучкість сівозмін. З огляду на найближчі завдання вирощування зернових культур, за результатами обговорення на пленумі, основні зернові культури розміщено в окремих областях за попередниками (табл.1, 2) [2, с. 87].

Таблиця 1

Розміщення озимої пшениці у сівозмінах за попередниками (1933 р.)

№п/п	Області	Відсотки до посіву озимої пшениці			Зміни урожайності через погіршення попередників порівняно з 1930–1931 рр., ц/га
		По чистому пару	По зайнятому пару	По стерні і прораних	
1.	Одеська	32	14,3	53,6	0,6
2.	АМСРР	37,97	13,7	48,6	0,3
3.	Дніпропетровська	30,1	10,9	59,0	0,78
4.	Донецька	34,9	36,1	29,0	0,2
5.	Харківська	18,2	38,3	43,5	0,62
6.	Вінницька	4,1	59,7	36,2	1,82
7.	Київська	3,7	66,3	30,0	0,4

Таблиця 2

Розміщення озимого жита у сівозмінах за попередниками (1933 р.)

№п/п	Області	Відсотки до засіву озимого жита			Зміни урожайності через погіршення попередників порівняно з 1930–1931 рр., ц/га
		По чистому пару	По зайнятому пару	По стерні і прораних	
1.	Одеська	0	0	100	1,8
2.	АМСРР	-	-	-	-
3.	Дніпропетровська	0	0	100	1,2
4.	Донецька	0	0	100	1,20
5.	Харківська	0	0	100	2,00
6.	Вінницька	0	0	100	2,25
7.	Київська	0	41,6	58,4	0,57

Отже, основну зернову культуру озиму пшеницю розміщено здебільшого по чистому і зайнятому пару у південних областях УСРР. Озиме жито у запроєктованих схемах сівозмін розміщено у більшій мірі по стерні озимини, що

йде по пару. Лише у Київській області залишено частину озимого жита по зайнятим парам. Розміщення озимої пшениці та жита у сівозмінах відображає погіршення її місця, порівнюючи з 1930–1931 рр., що вимагало компенсації запровадженням угноєння та внесенням мінеральних добрив, відповідною агротехнікою та ін. Тобто залишалася можливість подальшого підвищення урожайності. У тих областях і районах, де зернові культури сіяли по стерні існувала потреба застосовування угноєння та внесення добрив. У такому випадку вирішальну роль відігравала хімізація сільського господарства, яка сприяла забезпеченню сталої урожайності зернових культур там, де їх сіяли за поганими попередниками.

Опрацьовані науково-дослідними установами ВУАСГН сівозміни передавалися у господарства для впровадження у виробництво вже в 1933 р. З цього ж року запроваджувався увесь комплекс розроблених пленумом агротехнічних заходів, спрямованих на значне підвищення урожайності. У першу чергу приділялася увага сортозаміні, яка передбачала без будь-яких інших агротехнічних заходів збільшити урожайність зернових культур на 10–15 відсотків. Серед наявних в УСРР селекційних сортів ярих та озимих культур відзначалася озима пшениця Українка, яка в більшій частині Лісостепу і Полісся підвищувала урожайність на 15–20 відсотків порівняно з не селекційними сортами; сорти Кооператорка та Гостініум 0237, Новокримка 0104, Червона гостюкувата 01239 – забезпечували високі урожаї та добре переносили посуху. Їх рекомендовано вирощувати в південних посушливих районах степу. Серед ярих пшениць був посухостійкий сорт твердої пшениці Меляніус 069, що підвищував урожайність на 10–12 відсотків. Виведений Харківським інститутом зернових культур селекційний сорт ячменю 0353–133 для всього Лісостепу був одним з найкращих і збільшував урожайність на 10–12 відсотків. Селекційний сорт вівса 053 збільшував урожайність на 10–15 відсотків. У цьому зв'язку сортозаміна вважалась одним із головних методів підвищення урожайності, проте темпи її проведення були повільними, зокрема у 1932 р. проведено сортозаміну озимої пшениці на 49 відсотків, жита – 3,5, ярої пшениці – 36,6, ячменю – 31,6, вівса 31,9, проса – 3,4 відсотки [2, с. 88]. Також значну увагу

пленум приділив затвердженню районування сортів зернових культур з таким розрахунком, щоб високоякісним сортовим насіннєвим матеріалом у найближчі 2–3 роки стовідсотково охопити усі господарства республіки.

Крім того, пленум визнав за потрібне негайно розпочати широкі господарські дослідження нових активних, зокрема хімічних способів знищення бур'янів, за розробленим УНДІЗР планом та схваленим ВУАГН (29 жовтня 1932 р.) [5]. Втрати урожаю лише від хвороб колоскових склали у 1931 р. 8 відсотків, тобто 1760 тис. тонн від загальної продукції 22 млн. тонн зерна [2, с. 88]. Особливо шкідливими для зернових культур були головневі хвороби та іржа, а для окремих – ріжки, бактеріоз, снігова цвіль та ін. Загалом, забур'яненість посівів у сільському господарстві УСРР щороку призводила до втрати близько 40 млн. ц, від шкідників і хвороб рослин – 15 млн. ц. Пленум рекомендував у цьому зв'язку заходи: використання парів, лушчіння стерні, спалювання, підняття зябу, використання кулісних парів. Обов'язкове дотримання визначених ВУАСГН агронормативів щодо термінів та високої якості проведення всіх сільськогосподарських робіт. За допомогою хімічних засобів планувалося очистити у 1933 р. від ховрахів 12 млн. га посівів, від озимої совки 50, лучного метелика – 500, гесенки – 50 та знищити бур'яни на площі 50 тис. га [2, с. 88]. Тому пленум ухвалив рішення про клопотання перед урядом УСРР про створення спеціального напрямку хімічної промисловості для потреб сільськогосподарської галузі враховуючи також використання авіації.

За розрахунками ВУАСГН, у 1933–1934 рр. внесення штучних добрив потребували посіви зернових культур площею близько 3 млн. га; внесення гною, зеленого та мінеральних добрив – 2 млн. га. Для цього потрібно було 100 тис. тонн фосфоритного добрива та 15 тис. тонн калійного. Гною потребувалось вивезти для Дніпропетровської області 3100 тис. т, Одеської – 3500 т, Донецької – 2 млн. т, АМСРР 500 тис. т, Київської 15372 тис. т, Вінницької 7500 тис. т, Харківської 9 млн. т. У результаті такого угноєння передбачалося збільшити урожай додатково на 1753 тис. т зерна. Загалом, рівень урожайності зернових культур пленум представив конкретними завданнями для областей (табл. 3) [2, с. 89].

Вирощування зернових культур в УСРР (1933, ц)

№п/п	Області	Озима пшениця	Жито	Яра пшениця	Соняшник	Кукурудза	Ячмінь	Овес
1.	Одеська	15,8	13	8,9	8,4	15,9	14,5	13,5
2.	Дніпропетровська	16,5	14,8	8,8	8,2	17,6	15,1	14
3.	Донецька	16,5	12	11	8	17,2	12,7	13
4.	Харківська	20	16	13	11,4	21,9	15	15
5.	Київська	20	17,7	12	11,2	16,6	16	15
6.	Вінницька	20	18	12	11,2	17,2	16,5	15
7.	АМСРР	17,1	–	10	8,4	17,2	14,5	14,2

Як видно з таблиці, найвища урожайність основних зернових культур очікувалася в Харківській, Київській та Вінницькій областях. У Дніпропетровській області очікувалася висока урожайність ячменю і кукурудзи. Для Донецької та Одеської областей було поставлено середні показники.

Варто зазначити про збереження посівів зернових культур від загибелі через низьку температуру або її коливання. Зменшення негативного впливу проводилося комплексом запобіжних заходів за окремими напрямками [6]. Агротехнічні заходи передбачали затримання снігу та поширення лісозахисних смуг, знищення льодяної кірки механічними способами, підсівання до озимини рослин із сторчковим корінням тощо. Окремим пунктом серед інших заходів визначалася яровизація згідно з розробленою Т.Д. Лисенком методологією. Яровизація передбачала прискорення колосіння сортів пшениці, зокрема весняного посіву. Досліди у 1932 р. проводилися на невеликих ділянках, встановлено що найкраще прискорюють виколошування місцеві тверді сорти пшениці, а найменшу ефективність показали селекційні ранньостиглі сорти. Попередні підсумки на площі 40 тис га показали збільшення врожайності на 1 ц, в окремих господарствах на 3 ц. На 1933 р. було заплановано яровизацію на площі 200 тис. га. Окремо з цього питання в листопаді ВУАСГН скликала спеціальну конференцію з метою опрацювання технічних інструкцій.

У прикінцевій промові перший віце-президент ВУАСГН А.М. Сліпанський також звернув увагу учасників на численні невирішені наукові проблеми та можливі заходи щодо їх вирішення. Йшлося також про покращення матеріально-побутових умов роботи агрономів та ін.

Таким чином, розглянуті на IV пленумі ВУАСГН питання стосувалися пошуку шляхів наукового забезпечення підвищення урожайності зернових культур. Пленум виробив низку цілком конкретних заходів, в основному побудованих на матеріалах своєї роботи, зокрема доповідях, тезах та ухвалених резолюціях, матеріалах дебатів, секційних матеріалах. З метою підвищення урожайності зернових культур першочерговим завданням вважалося використання раціональних сівозмін і сортозаміни та впорядковане районування сортів зернових культур. Також увага приділялася ліквідації негативних біологічних чинників урожаю, особливо бур'янів. Увесь комплекс розроблених IV пленумом ВУАСГН агротехнічних заходів, що давали змогу значно підвищити урожайність, впроваджувався у виробництво вже з 1933 р.

Список використаних джерел та літератури

1. Постанова № 154 РНК УСРР від 22 травня 1931 р. «Про організацію Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук» // Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського Уряду України. – 1931. – № 18. – 4 червня. – С. 389–390.
2. IV Пленум Всеукраїнської академії с.-г. наук (20–25 жовтня 1932 р. в м. Одеса) // Шляхи соц. реконструкції сіл. госп-ва. – 1932. – № 12. – С. 79–91.
3. Центральний державний архів вищих органів влади та управління (ЦДАВО) України, ф. 1055, оп. 1, спр. 256, арк. 97 [Порядок денний 4 Пленуму ВУАСГН].
4. ЦДАВО України, ф. 1055, оп. 1, спр. 283, арк. 80зв. [Тези доповіді УІР «Підсумки та план сортозаміни зерно культур» на 4 пленумі ВУАСГН 20-25.10.32 р., доп. Редько П.К.].
5. ЦДАВО України, ф. 1055, оп. 1, спр. 268, арк. 25 [Звернення до Наркома земельних справ т. Одинцова О.В.].

6. Щебетюк Н. Б. Наукові підходи до проблеми збереження озимих посівів в Україні наприкінці 20-х рр. ХХ ст. [Електронний ресурс] / Н. Б. Щебетюк // Історія науки і біографістика. – 2013. – Вип. 2 – Режим доступу : <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/INB/2013-2/index.html>.